

3. EKSPERTNI SUSTAVI

M. Zekić- Sušac, J. Mesarić

1

Ekspertni sustavi – Sustavi temeljeni na znanju

(eng. Expert Systems, Knowledge Based Systems, Knowledge Automation Systems)

ES su računalni programi koji koriste znanje za rješavanje praktičnih problema za koje je inače potrebna ljudska ekspertiza.

(A. Cawsey)

M. Zekić- Sušac, J. Mesarić

2

Kako prikupiti i ugraditi znanje eksperta u program?

- znanje eksperta je najčešće heurističko (temeljeno na iskustvu), a može se izraziti s pomoću pravila zaključivanja
- Ekstrahiranje znanja od nekog eksperta i ugrađivanje u sustav zovemo prikupljanjem znanja (eng. Knowledge Acquisition)
- cilj: izgradnja baze znanja ES-a koja će se koristiti kada ljudski ekspert nije raspoloživ

M. Zekić- Sušac, J. Mesarić

3

Koraci u prikupljanju znanja za ES

- 1) intervju s ekspertom – rezultat: grubi prototip baze znanja
- 2) interakcija s korisnicima ES-a i ekspertom – dorađivanje baze znanja
- ponavljanje koraka 2) iterativno dok se ne dobije zadovoljavajući sustav

M. Zekić- Sušac, J. Mesarić

4

Karakteristike ES-a

ES su programi koji:

- sadrže ljudsko znanje o nekoj domeni
- su sposobni donositi odluke zaključivanjem iz tog znanja
- dozvoljavaju da se znanje održava neovisno od ostatka programa
- mogu opravdati donesenu odluku (eng. White box)

M. Zekić- Sušac, J. Mesarić

5

Područja primjene ES-a

ES se koristi za rješavanje različitih problema u:

- medicini (prvi ES: Dendral, zatim Mycine)
- inženjerstvu, geologiji, računalstvu, ekonomiji, poslovanju, pravu, vojsci, obrazovanju, i dr.

Tipovi problema koji se rješavaju ES-om:

- **dijagnoza**, odnosno **klasifikacija** (npr. pogreške stroja (škarta), bolesti, itd)
- **dizajn** (npr. računalnih sustava, hotela, proizvoda, itd.)
- **interpretacija** (npr. geoloških podataka, ultrazvučnih slika, satelitskih slika, itd).

M. Zekić- Sušac, J. Mesarić

6

Primjeri tipa dijagnoze (klasifikacije)

- **statičko pronalaženje grešaka** (dijagnostika tehničke opreme, procesa, jednostavna medicinska dijagnostika)
- **dinamičko pronalaženje grešaka** (složena dijagnostika tehničke opreme, procesa, složena medicinska dijagnostika, terapije i interpretacije laboratorijskih rezultata)
- **jednostavne (pr)ocjene** (odobrenje kredita, kontrola kvalitete, monitoring) **složene (pr)ocjene** (pravna regulacija slučajeva, izbor biljnih kultura za zemljišta, monitoring procesa s više od dva alarma)
- **selekcija** (investicijsko odlučivanje, kupovina, kreiranje kataloga)

Primjeri tipa dizajna

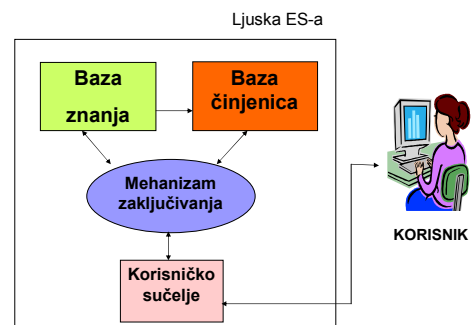
- generiranje rasporeda
- konfiguriranje računala
- planiranje eksperimenta u molekularnoj genetici
- planiranje radnih mjesta u složenim pogonima
- iskorištenje kapaciteta strojeva
- planiranje terapije kod liječenja tumora

Primjeri tipa interpretacije (prepoznavanja uzoraka)

- **identifikacija objekata** (identifikacija gljiva, kartografiranje, prepoznavanje slika, prepoznavanje škarta proizvoda, meteoroloških uzoraka i sl.)

Arhitektura ES-a

Prikupljanje znanja (knowledge acquisition)

- On-site (uživo) promatranje eksperta
- Problemska diskusija
- Problemska deskripcija
- Problemska analiza
- Sistemska rafinacija
- Sistemska pretraživanje
- Sistemska vrednovanje

Kako se predstavlja znanje u bazi znanja ES-a?

- **Reprezentacija znanja bazirana na logici**
  - **Produkcijnska pravila (if-then)** - najčešće u upotrebi
  - Modus ponens
  - Hipotetički silogizam
  - Propozicijska logika
  - Predikatna logika
- **Objektno orjentirana reprezentacija**
  - Okviri
  - Semantičke mreže

Reprezentacija znanja

- **Problem: Odobrenje hipotekarnog kredita**
- **Atributi (kriteriji) za odlučivanje:**

Stalni posao	Starost	Imovina	Plaća	Rata kredita	Ostala zaduženja	Odluka o kreditu
Da	broj godina	manja od vrij. kredita	<= rate kredita	< 1/3 plaće	postoje	Da
Ne		>= vrijednosti kredita	> rate kredita	između 1/3 i 1/2 plaće	ne postoje	Ne
				veća od 1/2 plaće		

M. Zekić- Sušac, J. Mesarić

13

Reprezentacija znanja bazirana na logici

Temelji se na **produkcijским pravilima**.

Pravila su forme koje imaju slijedeću interpretaciju:

AKO <uvjet> TADA <zaključak>
 AKO <pretpostavka> TADA <posljedica>
 AKO <činjenica> TADA <hipoteza>

Primjer: pravila za odobrenje hipotekarnog zajma:

AKO tražilac ima stalni posao

I tražilac ima adekvatne prihode

I tražilac ima dobar kreditni rejting

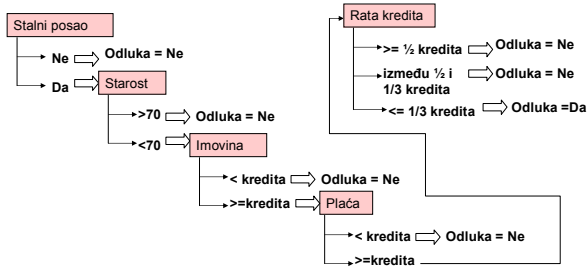
I imovina je dostatna

TADA odobri kredit

M. Zekić- Sušac, J. Mesarić

14

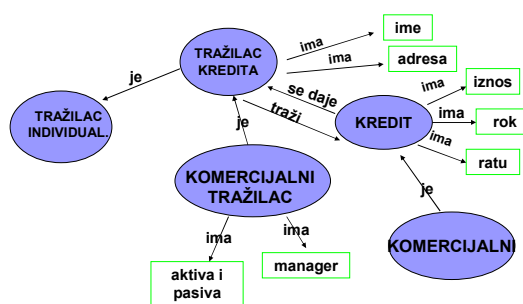
Stablo odlučivanja – grafički prikaz produkcijskih pravila za odobrenje kredita

M. Zekić- Sušac, J. Mesarić

15

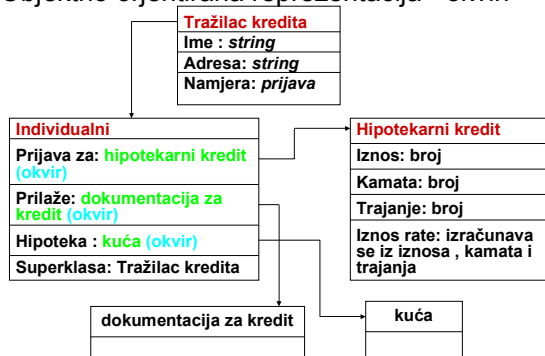
Objektno orijentirana reprezentacija – semantičke mreže

M. Zekić- Sušac, J. Mesarić

16

Objektno orijentirana reprezentacija - okviri

M. Zekić- Sušac, J. Mesarić

17

Zaključivanje i procesiranje znanja u ES-u

- Smisao procesiranja znanja je da se mogu kreirati nova znanja i izvesti valjani zaključci (conclusions).

Zaključivanje (inference) se izvodi:

- **Deduktivnim** rezoniranjem
- **Induktivnim** rezoniranjem

M. Zekić- Sušac, J. Mesarić

18

Deduktivno rezoniranje u ekspertnim sustavima

Deduktivno rezoniranje započinje aksiomima i uobičajeno prihvaćenim premisama odnosno dobro definiranim formulama koje se ne izvode iz samog sustava.

Proces zaključivanja sastoji se od dva dijela:

- **Jednostavnog** (single) zaključivanja
- **Višestrukog** (multiple) zaključivanja

M. Zekić- Sušac, J. Mesarić

19

Kontrola (testiranje) pravila u bazi

Ulančavanje unazad (backward chaining)

Kod ulančavanja unazad zaključivanje započinje s pitanjem ili ciljem. Cilj ili odgovor na pitanje je konzekvencija ili **TADA** dio kondicionala.

Ulančavanje unazad je **ciljem vođeno**

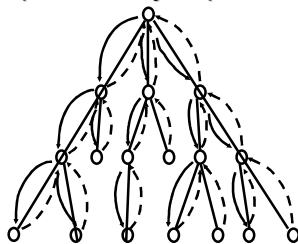
Ulančavanje unaprijed (forward chaining)

Kod ulančavanja unaprijed zaključivanje ide tako da se pronalazi svaka činjenica s antecedentom odnosno **AKO** dijelom pravila (**podacima vođeno**)

M. Zekić- Sušac, J. Mesarić

20

Kontrola pretraživanjem prvo u dubinu

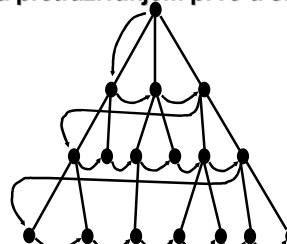

U stablu odlučivanja pretražuju se redom pravila od početnog po krajnje lijevoj grani, dok se ne postigne cilj. Ako cilj nije postignut u toj grani, program se vraća unatrag i pretražuje ostala pravila opet po krajnje lijevoj grani.

M. Zekić- Sušac, J. Mesarić

21

Kontrola pretraživanjem prvo u širinu

U stablu odlučivanja pretražuju se redom pravila iste razine (horizontalno), dok se ne postigne cilj. Ako cilj nije postignut u toj razini, prelazi se na sljedeću razinu i nastavlja na isti način dalje.

M. Zekić- Sušac, J. Mesarić

22

Induktivno rezoniranje u ekspertnim sustavima

U stvarnosti znanja se dobrim dijelom stiču indukcijom. Induktivno rezoniranje u ES potrebno je zbog toga što:

- ponekad u bazama znanja tek treba razviti pravila koja će se koristiti dedukcijom
- domena znanja je takva da ne pristaje u reprezentaciju na osnovu pravila ili predikata

U induktivnom rezoniranju mora postojati skup reprezentativnih slučajeva za koje znamo cilj ili vrijednost odluke.

M. Zekić- Sušac, J. Mesarić

23

Tretiranje nejasnih i nepouzdatih znanja

- Probabilističke metode - Bayesova statistika
- **Fuzzy (neizravni) skupovi** i fuzzy logika

- Pripadnost nekog elementa skupu ne određuje se izrazito (pripada ili ne pripada), nego s pomoću vjerojatnosti (ili stupnja) pripadanja skupu.

- Primjer: odrediti fuzzy vrijednosti za varijablu "Da li je čovjek visok?"

Ako su moguće vrijednosti: DA ili NE (0 ili 1), to je klasičan skup vrijednosti.

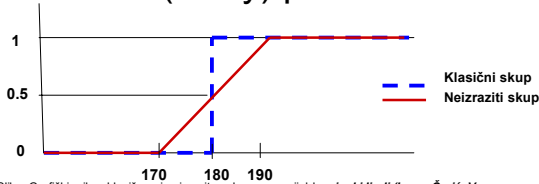
Ako su moguće vrijednosti: (0, 0.1, ..., 0.9, 1), to je neizravni (fuzzy) skup vrijednosti

- Upotreba fuzzy podataka se preporuča kada je znanje o procesu ili sustavu uglavnom iskustveno, oblikovano riječima i dano u obliku pravila

M. Zekić- Sušac, J. Mesarić

24

Neizraziti (fuzzy) podaci

Slika. Grafički prikaz klasičnog i neizrazitog skupa za varijablu: visoki ljudi (Izvor: Čerić, Varga, 2004, str. 177)

Prema klasičnom skupu, varijabla visoki ljudi je definirana sa vrijednostima:

0 = ako je čovjek niži od 180 cm, 1= ako je čovjek viši od 180 cm

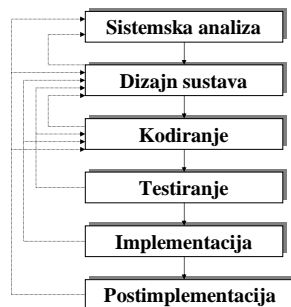
Prema neizrazitom skupu, varijabla visoki ljudi je definirana:

0 = ako je čovjek niži od 170 cm, 1= ako je čovjek viši od 190 cm, između 0 i 1 = ako je čovjek između 170 i 190 cm

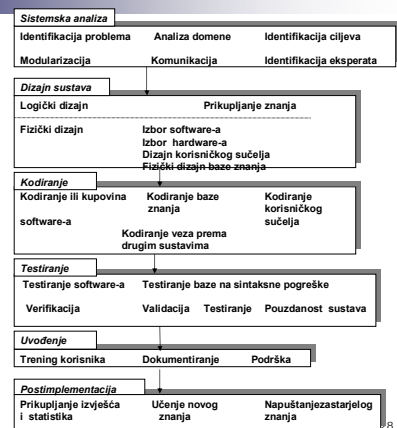
Primjeri fuzzy podataka u poslovanju

- visina troškova proizvodnje (npr. odrediti granice za kategorije: niski, srednji, visoki)
- visina plaće ili honorara djelatnika (npr. odrediti granice za kategorije: niska, srednja, visoka)
- financijsko stanje tvrtke (npr. odrediti granice za kategorije: loše, osrednje, dobro)
- kvaliteta proizvoda (npr. odrediti granice za kategorije: niska, osrednja, visoka), itd.

Faze razvoja ES-a

Razvoj ES-a kroz faze

Načini izgradnje ES-a

- Izraditi vlastiti sustav otpočetka ("from scratch") – dugotrajnije
- Koristiti gotove ljuske ES-a – alate koji nude gotovo korisničko sučelje, editore za upisivanje baze znanja, te izbor mehanizma zaključivanja i načina prikaza rezultata – brže i efikasnije rješenje

Alati (ljuske) za razvoj ekspertnih sustava

Ljuska ES (ES Shell) je vrsta programskog alata koja pruža metodološki okvir za izgradnju ekspertnih sustava

- ljuske omogućuju korisniku da često i bez poznavanja prog. jezika izgradi ekspertni sustav koji rješava konkretan problem
- neke od njih generiraju aplikacije (exe, com) ili html dokumente koji omogućuju izvršavanje ES neovisno o platformi i na web-u

Primjeri alata - ljuški ES

Jess, <http://herzberg.ca.sandia.gov/jess/index.shtml>

CLIPS, <http://www.ghg.net/clips/CLIPS.html>

XpertRule, <http://www.attar.com>

- ljuška za ekspertne sustave koji se koristi u elektroničkom poslovanju, elektroničkoj državnoj upravi i e-obrazovanju

ExSys Corvid, <http://www.exsys.com>

- ljuška ES za automatizaciju znanja koja u evaluacijskoj verziji omogućuje izgradnju ES te pokretanje na webu kao java runtime programa, dok u komercijalnoj verziji omogućuje i ugradnju u poslovnu aplikaciju

TexSys, <http://www.pmfst.hr/~stankov/texsys/index.html>

- inteligentna ljuška za ekspertne sustave kreirana na Fakultetu prirodoslovno-matematičkih znanosti i odgojnih područja u Splitu. Sadrži interaktivne upute za korištenje programa na Webu uz primjere.

Kada ima smisla koristiti ES?

- Da li ići ili ne u nabavku ili izgradnju ES-a za rješavanje nekog problema?

Smjernice su sljedeće:

- 1) *potreba za rješenjem mora opravdati troškove ES-a*
- 2) nema raspoloživog eksperta za rješavanje tog problema u svim situacijama
- 3) problem se može riješiti koristeći tehnike simboličke logike (nije "računski" odnosno "numerički" problem)
- 4) problem je slabo strukturiran, a znanje o njemu je nesigurno i temelji se na iskustvu,
- 5) problem se ne može riješiti standardnim tehnikama
- 6) postoji ekspert koji želi surađivati u prenošenju svog znanja
- 7) problem koji treba riješiti je odgovarajuće veličine i raspona (traži specifično znanje, a ne općenito)

Primjeri implementacije ekspertnih sustava

Poslovno odlučivanje

- finansijski management
- računovodstvo
- upravljanje IS- om firme
- marketing istraživanje

Industrija

- naftna industrija
- vođenje procesa

Kemijsko inženjerstvo
Medicina (dijagnostika)
Avioindustrija
Vojne tehnologije
Pravo
Transport

Primjeri poslovne upotrebe:

- odobravanje kredita u bankama
- detektiranje poslovnih teškoća tvrtke
- izbor lokacije poslovnog prostora
- izbor tehnologije, i dr.

Trend razvoja ES-a:

prema sustavima za upravljanje
znanjem (Knowledge Management)

Literatura

Čerić, V., Varga, M. (ur.) Informacijska tehnologija u poslovanju, Element, Zagreb, 2004.

web izvori:

- A. Cawsey, Expert Systems, *Heriot Watt University*, http://www.cee.hw.ac.uk/~alison/ai3notes/chapter2_5.html, 09.05.2007.

Ljuske ES:

- ExSys, <http://www.exsys.com/demomain.html> - manji popis primjera za koje je moguće aktivirati demo verzije na Webu
  - ExSys, http://www.exsys.com/app_indu.htm - veći popis primjera s opisima, nije moguće aktivirati demo verzije
- XpertRule
- <http://www.attar.com/deploy/demos.htm>, primjeri upotrebe ove ljuške koji se mogu pokrenuti na Webu